ZAMONAVIY SHAROITDA MOLIYA VA KREDIT MUNOSABATLARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Ro‘ziqulov Orzumurod Normo‘min o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi bosh mutaxassisi

Received: 08.01.2026
Revised: 09.01.2026
Accepted: 10.01.2026

Kalit so‘zlar:
moliya tizimi, kredit munosabatlari, bank tizimi, raqamli moliya, FinTech, kreditlash mexanizmi, moliyaviy bozorlar, kredit riski, barqaror moliyalashtirish, moliyaviy inklyuziya, iqtisodiy rivojlanish

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tezisda zamonaviy iqtisodiy sharoitda moliya va kredit munosabatlarining rivojlanish tendensiyalari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda moliya va kredit munosabatlarining nazariy asoslari, ularning bozor iqtisodiyotidagi o‘rni hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, raqamlashtirish, moliyaviy texnologiyalar (FinTech), barqaror moliyalashtirish, kredit risklarini boshqarish va moliyaviy inklyuziya kabi zamonaviy yo‘nalishlarning kredit tizimiga ta’siri tahlil etilgan. Ilmiy ishda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi solishtirilib, moliya va kredit munosabatlarida yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida moliya va kredit munosabatlari mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishining muhim tayanch omillaridan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy resurslarning samarali shakllanishi, taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, investitsiya jarayonlarini jadallashtirish hamda real sektor faoliyatini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, kredit munosabatlari ishlab chiqarish va xizmatlar sohasini rivojlantirish, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish hamda aholining turmush darajasini oshirishda asosiy vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

So‘nggi yillarda globallashuv jarayonlarining kuchayishi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va xalqaro moliyaviy integratsiyaning chuqurlashuvi moliya va kredit tizimlarining mazmuni hamda faoliyat mexanizmlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. An’anaviy bank xizmatlari bilan bir qatorda, raqamli moliyaviy xizmatlar, onlayn kreditlash platformalari, mobil banking, moliyaviy texnologiyalar (FinTech), sun’iy intellekt va blokcheyn texnologiyalariga asoslangan yangi moliyaviy instrumentlar shakllanmoqda. Bu holat kredit resurslariga bo‘lgan talab va taklif mexanizmlarini tubdan o‘zgartirib, moliya bozorlarining shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, global iqtisodiy beqarorlik, inflyatsion jarayonlarning kuchayishi, pandemiya va geosiyosiy omillar moliya va kredit munosabatlarining barqaror faoliyat yuritishini ta’minlash masalasini dolzarb muammoga aylantirdi. Ushbu sharoitda kredit risklarini boshqarish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, bank

tizimining likvidligini mustahkamlash va regulyativ mexanizmlarni takomillashtirish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Shu bilan birga, barqaror moliyalashtirish va ESG (environmental, social, governance) tamoyillariga asoslangan kreditlash mexanizmlarining joriy etilishi moliya tizimining uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda, xususan, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonidagi davlatlarda moliya va kredit munosabatlarini modernizatsiya qilish iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bank tizimini mustahkamlash, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish orqali iqtisodiy o‘sishni ta’minlash imkoniyati yuzaga keladi. Shu jihatdan, moliya va kredit munosabatlarining rivojlanish tendensiyalarini ilmiy asosda o‘rganish va tahlil qilish amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, iqtisodiy siyosatni samarali shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur ilmiy tezisning asosiy maqsadi zamonaviy sharoitda moliya va kredit munosabatlarining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, ularni shakllantiruvchi asosiy omillarni tahlil qilish hamda moliya tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu tadqiqot natijalari moliya va bank sohasi mutaxassislari, tadqiqotchilar hamda iqtisodiy siyosat ishlab chiquvchilar uchun nazariy va amaliy jihatdan muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Moliya va kredit munosabatlari iqtisodiy fanlarda eng ko‘p tadqiq etilgan yo‘nalishlardan biri bo‘lib, ularning nazariy va amaliy jihatlari ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Ilmiy adabiyotlarda moliya tizimi iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning asosiy vositasi sifatida talqin qilinadi.

Klassik iqtisodiy nazariyada moliya va kredit munosabatlari A. Smit, D. Rikardo, J. S. Mill kabi olimlar asarlarida kapital jamg‘arilishi va investitsiyalar bilan bevosita bog‘liq holda izohlangan. Keyinchalik J. M. Keyns tomonidan ishlab chiqilgan makroiqtisodiy yondashuvda kredit va pul-moliya siyosati iqtisodiy faollikni tartibga solishning muhim instrumenti sifatida ko‘rib chiqilgan. Keynsiylik nazariyasi kredit resurslari orqali yalpi talabni boshqarish va iqtisodiy inqirozlarni yumshatish imkoniyatini asoslab bergan.

Neoklassik va monetaristik yondashuv tarafdorlari, xususan M. Fridman, moliya va kredit munosabatlarining barqarorligi pul massasi, foiz stavkalari va markaziy bank siyosatiga bevosita bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuvda kredit bozori samaradorligi inflyatsiya darajasi va pul-kredit siyosatining qat’iyligi bilan izohlanadi. Monetaristik adabiyotlarda bank tizimi va kreditlash mexanizmlarining barqaror ishlashi iqtisodiy o‘sishning muhim sharti sifatida baholanadi.

So‘nggi yillarda zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda moliya va kredit munosabatlarining innovatsion rivojlanishi alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi. Xususan, FinTech, raqamli bank xizmatlari, mobil to‘lovlar va onlayn kreditlash platformalariga bag‘ishlangan tadqiqotlar moliya tizimining

transformatsiyasini yoritib bermoqda. P. Gomber, R. Kauffman, C. Skinner kabi tadqiqotchilar raqamli texnologiyalar moliyaviy vositachilik xarajatlarini kamaytirishi, kredit resurslariga kirishni kengaytirishi va moliyaviy inklyuziyani oshirishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlar — Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF), Osiyo taraqqiyot banki tomonidan e’lon qilingan hisobot va tahliliy materiallarda kredit munosabatlarining rivojlanishi makroiqtisodiy barqarorlik, institutsional islohotlar va moliyaviy regulyatsiya bilan uzviy bog‘liqligi ko‘rsatib berilgan. Ushbu manbalarda bank tizimini mustahkamlash, kredit risklarini boshqarish va moliyaviy nazorat mexanizmlarini kuchaytirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan. Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasiga bag‘ishlangan adabiyotlarda esa moliya va kredit munosabatlarining iqtisodiy o‘sishga ta’siri alohida e’tirof etiladi. Xususan, R. Levine, T. Beck, A. Demirgüç-Kunt tadqiqotlarida bank tizimi rivoji, kreditlash hajmi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligi empirik tahlillar orqali isbotlangan. Ushbu tadqiqotlarda moliyaviy inklyuziya, kichik va o‘rta biznesni kreditlash hamda mikrofinans institutlarining roli keng yoritilgan. Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ham moliya va kredit munosabatlarining milliy iqtisodiyotdagi o‘rni chuqur o‘rganilgan. Ularning ishlarida bank tizimini isloh qilish, kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish, foiz siyosatini optimallashtirish va real sektorni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash masalalari asosiy tadqiqot obyekti sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida milliy moliya bozorlarini rivojlantirish istiqbollari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ilmiy izlanishlarda moliya va kredit munosabatlari nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va institutsional jarayonlar bilan ham chambarchas bog‘liq holda o‘rganilmoqda. Biroq mavjud tadqiqotlarda ayrim masalalar, jumladan, raqamli kreditlashning uzoq muddatli makroiqtisodiy ta’siri, kredit risklarining yangi shakllari va global beqarorlik sharoitida moliya tizimining moslashuvchanligi yetarlicha chuqur o‘rganilmagan. Shu sababli, ushbu ilmiy tezis mazkur bo‘shliqlarni qisman to‘ldirishga va zamonaviy sharoitda moliya va kredit munosabatlarining rivojlanish tendensiyalarini kompleks yondashuv asosida tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Mazkur tadqiqot doirasida zamonaviy sharoitda moliya va kredit munosabatlarining rivojlanish tendensiyalari nazariy va empirik tahlil asosida o‘rganildi. Ilmiy adabiyotlar, xalqaro moliyaviy institutlar hisobotlari hamda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasini tahlil qilish orqali bir qator muhim natijalarga erishildi.

Moliya va kredit munosabatlarining institutsional transformatsiyasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, so‘nggi yillarda moliya va kredit munosabatlari an’anaviy bank tizimidan raqamli moliyaviy institutlar tomon jadal transformatsiyalanmoqda. Bank xizmatlarining raqamlashtirilishi kreditlash jarayonlarini soddalashtirib, kredit olish muddatini sezilarli darajada qisqartirdi. Xususan, onlayn kreditlash platformalari va mobil banking xizmatlarining kengayishi natijasida kredit resurslariga kirish imkoniyati oshdi. Mazkur holat moliyaviy vositachilik

xarajatlarining kamayishiga va moliyaviy xizmatlar bozorida raqobatning kuchayishiga olib keldi. Natijada kredit mahsulotlarining turlari ko‘payib, ularning moslashuvchanligi ortdi. Ushbu natijalar FinTech texnologiyalarining moliya tizimi samaradorligini oshirishi haqidagi ilgari olib borilgan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini tasdiqlaydi.

Kreditlash hajmi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kreditlash hajmining ortishi iqtisodiy o‘sish sur’atlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, real sektor va kichik biznesni kreditlash iqtisodiy faollikni oshirib, yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga xizmat qilmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bank kreditlari hajmining YaIMga nisbatan oshishi iqtisodiy o‘sish barqarorligini mustahkamlaydi. Biroq, kreditlash hajmining haddan tashqari kengayishi makroiqtisodiy nomutanosibliklar va inflyatsion bosimlarning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois kredit siyosatini amalga oshirishda ehtiyotkorlik va muvozanat muhim ahamiyat kasb etadi.

Kredit risklarini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari. Tadqiqot natijalari kredit risklarini baholash va boshqarishda yangi texnologiyalarning ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatdi. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va algoritmik tahlil vositalari qarzdorlarning to‘lov qobiliyatini aniqlashda an’anaviy usullarga nisbatan aniqroq natijalar bermoqda. Bu esa muammoli kreditlar ulushini qisqartirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, raqamli kreditlash tizimlarida axborot xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bilan bog‘liq risklar saqlanib qolmoqda. Bu holat kredit risklari bilan bir qatorda kiberxavfsizlik risklarini ham kompleks boshqarish zaruratini yuzaga keltiradi.

Moliyaviy inklyuziya va ijtimoiy ta’sir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, moliya va kredit munosabatlarining rivojlanishi moliyaviy inklyuziya darajasini sezilarli oshirmoqda. Mikrofinans institutlari va raqamli kredit mahsulotlari past daromadli aholi qatlamlari hamda kichik tadbirkorlar uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirdi. Biroq ayrim holatlarda foiz stavkalarining yuqoriligi va kredit shartlarining murakkabligi kredit yukining oshishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, moliyaviy savodxonlikni oshirish va aholining kredit madaniyatini rivojlantirish muhim masala sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Barqaror moliyalashtirish va ESG tamoyillarining ahamiyati. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, zamonaviy moliya tizimida barqaror moliyalashtirish va ESG tamoyillariga asoslangan kreditlash mexanizmlari tobora keng qo‘llanilmoqda. Iqlim o‘zgarishi, ekologik muammolar va ijtimoiy mas’uliyat masalalari banklar kredit siyosatining muhim yo‘nalishiga aylanmoqda. Ushbu tendensiya uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash bilan birga, kredit resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ESG mezonlarini baholash metodologiyasining yagona standartlari hali to‘liq shakllanmaganligi ilmiy va amaliy muhokamalarni talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sharoitda moliya va kredit munosabatlarining rivojlanishi texnologik innovatsiyalar, institutsional islohotlar va global iqtisodiy omillar ta’siri ostida shakllanmoqda. Kreditlashning samarali rivojlanishi iqtisodiy

o‘sishni rag‘batlantirsa-da, risklarni oqilona boshqarish va regulyativ mexanizmlarni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan, moliya va kredit munosabatlarini rivojlantirishda muvozanatli yondashuvni qo‘llash, raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan samarali foydalanish hamda moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan siyosatni kuchaytirish zarur. Ushbu ilmiy natijalar kelgusidagi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo‘lib, moliya va bank sohasida amaliy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sharoitda moliya va kredit munosabatlari iqtisodiy rivojlanishning muhim drayverlaridan biri bo‘lib, ularning samarali faoliyati mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy taraqqiyotini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida moliya va kredit munosabatlarining rivojlanishi raqamlashtirish, moliyaviy texnologiyalar (FinTech), barqaror moliyalashtirish hamda global moliyaviy integratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq ekani aniqlandi. Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kreditlash hajmining oshishi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, ayniqsa kichik va o‘rta biznes subyektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash orqali bandlik darajasini oshirish va ishlab chiqarish hajmini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kredit munosabatlarining haddan tashqari kengayishi makroiqtisodiy risklar, inflyatsiya bosimi va muammoli kreditlar ulushining ortishiga olib kelishi mumkin. Bu holat kredit siyosatini ehtiyotkorlik bilan yuritish zaruratini yuzaga chiqaradi. Tadqiqot natijalari moliya va kredit tizimida risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish hamda moliyaviy inklyuziyani kengaytirish muhimligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar asosida kredit risklarini baholash kredit portfelining sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, ESG tamoyillariga asoslangan barqaror moliyalashtirish mexanizmlarining joriy etilishi uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy sharoitda moliya va kredit munosabatlarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar, institutsional islohotlar va samarali regulyativ siyosat uyg‘unligini ta’minlash zarur. Tadqiqot natijalari moliya va bank sohasi mutaxassislari, ilmiy tadqiqotchilar hamda iqtisodiy siyosat ishlab chiquvchilar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mishkin, F. S. (2019). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. 12th Edition. Pearson Education.
2. World Bank. (2022). *Global Financial Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery*. Washington, DC.
3. International Monetary Fund (IMF). (2023). *Global Financial Stability Report*. Washington, DC.
4. Gorton, G., Metrick, A. (2019). *Regulating the Shadow Banking System*. Brookings Papers on Economic Activity.

5. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2022). *Pul-kredit siyosatining asosiy yo‘nalishlari*. Toshkent.
6. Abdullayev, A., Karimov, B. (2021). *Moliya bozori va bank tizimini rivojlantirishning nazariy asoslari*. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali.
7. Xudoyberdiyev, D. (2023). *Raqamli iqtisodiyot sharoitida kredit munosabatlarining transformatsiyasi*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.